

У. В. Хамар

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії філософії

Львівського національного університету імені Івана Франка

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗНАТЬ ПРО ВІЧНІСТЬ БУТТЯ

Серед пізнавальних проблем, які виникали упродовж культурогенезу, є такі, щодо яких людина досить швидко отримувала шукане пояснення, яке відповідало дійсності. Як приклад таких пояснень можна навести математичні теореми. Скажімо, знайшовши зв'язок між параметрами, описуваними теоремою Піфагора, людина мала змогу використовувати ці знання на практиці, і важко уявити, яким чином таке знання могло б бути спростоване. В історії пізнавальної діяльності також є багато пізнавальних проблем, пошук відповідей на які тривав довго – сотні років, навіть тисячоліття. Наприклад, пошук відповіді щодо атомів матеріального світу тривав більше двох тисячоліть, лише в другій половині XIX століття було встановлено системний підхід до виявлення видів атомів, а лише в XX столітті їх існування було підтверджене експериментально. Водночас є такі пізнавальні проблеми, щодо яких пошук відповідей триває впродовж усієї історії людської цивілізації. Щодо цих проблем немає таких відповідей, які задовольняли б усіх і пояснення яких можна було б умістити в шкільні чи університетські підручники подібно до того, як до них уміщено теорему Піфагора чи періодичний закон хімічних елементів. До таких питань належить багато проблем філософії. (Можливо, й усі, адже частина філософів вважає, що філософію можна викладати тільки як історію філософії, в якій одні теорії змінюють інші, а у фонд загальноприйнятих знань нічого не відкладається, на відміну від усіх інших наук). Водночас можна припустити, що історії пошуку відповідей на ці питання є подібними одна до одної, принаймні через те, що всі ці історії відбувалися на тлі однакових періодів історії людства й залежать від них. У якості прикладу візьмемо одну з пізнавальних проблем – прослідкуємо за головними етапами розвитку відповідей на запитання, чи вічним є світ, як розуміти поняття вічності, як змінювалися інтерпретації цього поняття й аргументи в дискусії.

Аналіз проблеми особливостей розвитку знань щодо вічності світу міститься в різних напрямках пізнавальної діяльності. З одного боку, питання щодо вічності світу належить до важливих проблем онтології, адже однією з найістотніших підстав для розрізнення онтологічних концепцій є постулювання того, яка саме субстанція існує спочатку, самостійно, а яка є похідною й існує несамостійно, іншими словами, яка субстанція існує вічно, а яка – ні. З іншого боку, історія дискусії щодо вічності світу пов'язана з історією дискусії між релігійною філософією й тими галузями наук, в яких досліджують походження тварин (зокрема й людей), планети Земля, Всесвіту. Окрім цього, на міркування щодо вічності Всесвіту можна натрапити в астрономічних працях, зокрема в галузі космології.

Відомі праці, в яких аналізуються погляди щодо вічності того чи іншого філософа, у той чи інший період історії філософії. До таких праць можна віднести дослідження категорії часу у філософських концепціях античності [1]. Такі праці можна використати для глибшого осмислення тлумачення вічності різними філософами, для з'ясування аргументації щодо того чи іншого тлумачення поняття вічності. Однак згадані праці не спрямовані на пошук такої періодизації, яка могла б виконувати евристичну функцію для пізнання інших подібних проблем.

Більш загальний опис розвитку уявлень про вічність міститься у статті К. Зарубицького [2]. Водночас він не ставив перед собою мети виділяти якісь періоди в цьому процесі. Крім того, релігійну риторичку, яку доцільно вживати під час відправлення релігійних культів, автор переносить на наукове спілкування, закликаючи «Волю Божу» не допустити настання своїх прогнозів.

Доцільно зауважити, що в середовищі філософів України поступово набирають поширення праці, автори яких обстоюють думки про можливість різних шляхів несуперечливого поєднання наукових знань і креаціонізму. Так, О. Германюк відштовхується від думки, що в суспільстві, зокрема й в освіті, сьогодні важливо поширювати теорію креаціонізму з метою сприяння релігійному вихованню молоді і встановлення істини про механізм створення світу [3]. У підсумку ж дослідження автор прийшов до таких висновків, що жодна з теорій походження людини (зокрема й еволюційна теорія) не є строго доведеною. Кожна людина, за словами автора, повинна керуватися своєю вірою в ту чи іншу теорію. Відповідно до цього кожен вільний у виборі, кого уявляти своїм предком. Водночас християнам автор рекомендує дотримуватися креаціонізму, уявлення про розумний задум Бога щодо створення людини за своєю подобою. На думку автора, креаціонізм не суперечить науці.

Дійшло до того, що праці релігійних філософів рекомендують вивчати вчителям дисциплін біологічного циклу. Зокрема, після опису різних концепцій походження життя, до яких авторка [4] умістила після концепції ноогенезу В. Вернадського близьку до неї (за її твердженням) концепцію Тейяра де Шардена, викладену в його праці «Феномен людини», зроблено такий висновок: «Викладання дисциплін біологічного циклу (ботаніка, зоологія, землезнавство й краєзнавство, анатомія, фізіологія й гігієна дитини, екологія) має базуватися на сучасних біологічних концепціях, щоб майбутній учитель під час викладання в 1–4 класах природознавчих дисциплін міг сформулювати в молодших школярів уявлення про цілісну картину світу» [4]. На підставі тексту статті можна зробити висновок, що вчителям біології рекомендовано вивчати праці релігійного філософа Тейяра де Шардена.

Аналізуючи сучасні тенденції змін у взаємовідносинах християнства й науки, сучасний стан цих відносин інтерпретують як проблему «узгодження й розмежування релігійних і наукових уявлень про світ» [5, с. 20]. Отже, ці знання не витлумачують як несумісні, а лише як такі, які потрібно узгодити, як це робили, скажімо, латинські аверроїсти, або розмежувати, як це запропонував у концепції предметного розгалуження знань Іоанн Солсберійський.

Українські філософи досить глибоко просунулися в пошуках шляхів поєднання креаціонізму та науки. Зокрема, один з авторів стверджує, що наука не спростовує можливості існування творця світу; він допускає можливість існування науково-релігійного світогляду [6].

На подібні міркування можна натрапити також у працях українського астронома І. Климишина [7]. Він відштовхується від поглядів, що спостережуваний нами Всесвіт розширювався з маленької комірки, яка не мала маси (але водночас мала надзвичайно високу температуру). Треба зауважити, що відсутність маси не означає відсутності матерії. Отже, розширення спостережуваного Всесвіту не можна ототожнити з творенням із нічого.

На протипагу описаній тенденції, у Сполучених Штатах Америки та багатьох інших країнах інтенсивно розвиваються антикреаціоністські ідеї, які вже набули форм відвертого висміювання намірів викладати ідеї креаціонізму в навчальних закладах (ступінь поширеності руху пастафаріанства в багатьох країнах світу легко з'ясувати за інформаційною діяльністю цього сучасного інтелектуального напрямку в мережі Інтернет) [8].

Перш ніж перейти до аналізу проблеми дослідження, доцільно відзначити головні методологічні зауваги.

Історію розвитку довільного об'єкта можна поділити на періоди за етапами зміни різних його ознак. У підсумку отримаємо різні періодизації. Метою побудови періодизації розвитку знань про «вічність» у нашому дослідженні буде виокремлення таких періодів, упродовж яких певними обставинами детермінувалася спільність змісту множини концепцій, які були сформульовані впродовж цього періоду.

Доцільно розрізнити поняття «світ», «всесвіт», «буття», «матерія», «природа», які під час аналізованих дискусій тлумачать по-різному. Зокрема, досить часто в працях з астрономії (космології) автори на підставі тих чи інших спостережень, моделей приходять до висновків, що Всесвіт мав початок, а до того часу, мовляв, не було ані часу, ані простору. Треба зауважити, що висновки про еволюцію певного просторово обмеженого об'єму простору (ідеться про спостережуваний нами фрагмент безмежного простору) узагальнюються на всю матерію, на все буття. Очевидно, що ці фізики не дають підстав для узагальнень знань про всю матерію, а тільки про спостережувану. З висновку про те, що Великому Вибуху, після якого Всесвіт почав стрімко розширюватися, повинні були передувати певні зміни в тому, що вибухнуло, можна виділити таку тезу, що час існував до згаданого вибуху, адже настання змін і є часом. Крім того, зосередження спостережуваної матерії в одній «сингулярності», в одному дуже малому фрагменті простору порівняно з тим обсягом простору, який ця матерія займала раніше, жодним чином не обґрунтовує того, що за межами спостережуваного простору немає інших подібних всесвітів, які періодично вибухають і стискаються. Зважаючи на це, словами світ (Всесвіт) позначатимемо лише той фрагмент матерії, в якому розміщена планета Земля й спостережувана частина космосу, яка розширюється. Для відмежування від Всесвіту того об'єкта, вічність якого є предметом аналізу, вживатимемо на його означення слово буття.

Поняття «вічність» будемо тлумачити як наявність у бутті таких двох ознак:

- 1) не існувало в минулому такого моменту часу, перед яким не було часу, тобто перед яким буття не зазнавало змін;
- 2) не існуватиме в майбутньому такого моменту часу, після якого не буде часу, тобто буття не зазнаватиме змін.

Стисло опишемо головні етапи формування пояснень щодо аналізованої проблеми. Першим можна виокремити міфологічний етап. В історії кожної етнічної спільноти можна виділити період, коли створювалися пояснювальні міфи і, зокрема, космогонічні міфи. Насамперед треба зауважити, що впродовж цього періоду поняття «буття» як такого не існувало. Більше того, на ранніх етапах міфотворення міфів про походження світу (усієї тієї матерії, яка спостерігалася людьми) не створювали – космогонічні й антропогонічні міфи є результатами більш пізнього розвитку людського пізнання. Уже в космогонічних міфах можна виокремити два підходи до формування пояснення:

- 1) світ створений якоюсь істотою;
- 2) світ виник шляхом якихось перетворень без участі творця.

Джерелами обох цих підходів можна вважати метод уподібнення. В одному випадку виникнення будь-якого предмета (зокрема світу) пояснювали за зразком продуктивної діяльності людини, тобто діяльності, коли людина створювала, змінювала своєю працею будь-який об'єкт, перетворюючи його на новий. Місце людини як творця у міфах заступала якась інша вигадана істота, якийсь герой. В іншому випадку процес творення уподібнювали до спостережуваних людиною прикладів, коли в природі з'являлося щось нове, наприклад, коли тварина народжувала дитинча. У добу пізнавальної діяльності за допомогою міфів умови цієї пізнавальної діяльності (зокрема суспільні відносини) залишалися приблизно однаковими.

Наступним можна виокремити період античної філософії. Упродовж цієї доби власне й виникають поняття вічність (безмежність у часі, нествореність, незнищенність) і буття. Водночас підходи до пояснення генези предметів і світу доповнюються (крім такого способу, як «творення» чи «виник-

нення») підходом, згідно з яким буття існує вічно. Зокрема, на твердження щодо вічного повернення світу до початкового стану натрапляємо в Анаксимандра, Геракліта, Емпедокла, піфагорійців.

Згідно з повідомленнями Сімпліція, Анаксимандр пояснював виникнення не як наслідок якісного перетворення початкової стихії, а як виокремлення в ній протилежностей унаслідок вічного руху. Тобто вже тут можемо вбачати ідею саморуху.

Климент Олександрійський повідомив, що, згідно з Гераклітом, космос ніким не створений, що він завжди був, є й вічно буде спалахувати й згасати. Загальновідомими є також погляди Левкіппа й Демокріта, згідно з якими час не знає ані початку, ані кінця. Із цим пов'язаний і принцип неможливості творення з нічого. Якщо послідовно дотримуватися під час міркувань цього принципу, приходимо до обґрунтування вічності світу. Адже якщо якийсь предмет не створений із нічого, то він створений з іншого. Той інший і собі створений зі ще іншого. Міркуючи подібним чином, будемо безмежно переміщуватися від сучасності в минуле, оскільки на кожному кроці таких міркувань ми не матимемо підстав, щоб відмовитися від використання згаданого принципу.

Згідно з Платоном, світ ще не створений із нічого (на противагу пізнішим філософським космогоніям). У діалозі «Тімей» Платон зазначив, що творець виготовив Всесвіт із землі й вогню, причому використав усю кількість кожної із цих стихій (після цього не залишилося ані землі, ані вогню). Звідси можна висувати, що і земля, і вогонь повинні були існувати до акту творення.

Іншої думки дотримувався Аристотель. Він обґрунтовував, що космос повинен існувати вічно, інакше не уникнути суперечностей.

Буття не створене з нічого також відповідно до поглядів неоплатонізму. Наприклад, згідно з Плотіном, Єдина душа, Єдиний дух, матерія виникають послідовно через впливання з початкової субстанції, тобто Єдиного, яке він витлумачував як божество.

Усі концепції доби античності виникали в подібних умовах – в умовах поміркованого контролю з боку релігійних інституцій щодо можливості висловлювання альтернативних пояснень до тих, які поширює релігія. Поміркованими їх можна назвати, оскільки звинувачення в безбожництві, у неповазі до богів могло стати підставою для страти (як це було із Сократом) чи для вигнання.

Формування креаціонізму відбулося в середньовіччі. На початкових етапах креаціонізму протистояли й неоплатонізм, і натуралістичні погляди щодо вічності матерії. Відмінність між творенням із чогось (із якогось матеріалу) і творенням із нічого термінологічно розмежував Петро Ломбардський. Згідно з ним, творення з нічого треба називати терміном «creare», а творення з чогось – «facere». Упродовж цього періоду в суспільстві діяла інституція, яка опікувалася формуванням світогляду членів суспільства і, маючи владу, мала змогу контролювати поширення альтернативних світоглядів. Водночас перехід до монотеїзму призвів до потреби узгодити онтологію з верховністю єдиного бога, а отже, уявлення про вічність повинні були підпорядковуватися провідному принципу онтології. До таких провідних принципів належало визнання верховності бога над усім, його першості в існуванні перед усім. Будь-що, що могло існувати перед богом, що могло йому суперечити, применшувало б його значущість, тому всі подібні пояснення кваліфікувалися як язичництво або ересь.

На підтвердження зазначеного вище можна навести погляди Теофіла. Він наполегливо відстоював креаціонізм, стверджуючи, що творіння світу «з нічого», «з небуття», творіння світу з попередньо існуючих стихій (як це є в Платона) чи попередньо існуючої «першої» матерії (як це є в Аристотеля) ущемляє божественну всемогутність. На подібний підхід натрапляємо також у поглядах Лактація. Існування матерії до акту творіння суперечить принципу монотеїзму – те, що мислить, мало б виникнути з того, що не мислить. Це вважалося абсурдом і приниженням мислячих істот.

Практично дослівно наведена вище аргументація міститься у «Сповіді» Святого Августина. Він стверджував, що світ створений із нічого, оскільки творення з чогось мало б означати існування цього чогось до акту творення (поруч із богом), а це применшило б велич бога.

Інкорпоруєчи в релігійну філософію філософську систему Аристотеля, Тома Аквінський, утверджуючи креаціонізм, сформулював положення, згідно з яким аристотелева першоматерія є продуктом творчості бога «з нічого». Отже, це джерело матеріальних предметів також стало одним із проміжних продуктів ланцюга творення.

Наступний період, який можна виокремити в дискусіях щодо вічності світу, подібний до доби античності. Адже і в добу Нового часу, і в добу Просвітництва аж до ХХ століття (крім тоталітарного режиму соціалізму, за якого світогляд також став об'єктом тотального регулювання, подібно до умов середньовіччя) стало можливим висловлювати погляди щодо еволюційного вчення, космологічні гіпотези щодо походження Сонячної системи, космологічні гіпотези щодо походження Всесвіту.

В описаній вище історії розвитку дискусії щодо вічності світу можна виокремити низку типових періодів, які можуть чергуватися в різній послідовності: 1) період повної свободи щодо формулювання світоглядних знань; 2) період часткової свободи щодо формулювання світоглядних знань; 3) період повної несвободи щодо формулювання світоглядних знань. Ці періоди можна узагальнити, використати для аналізу розвитку пізнання будь-яких інших пізнавальних проблем, знання щодо яких пов'язане зі світоглядом, з успішністю діяльності суспільних інституцій, які опікуються світоглядом.

На підставі виконаного дослідження можна сформулювати такі висновки. В історії пошуку відповідей на питання, чи вічним є світ, буття і як треба розуміти поняття «вічність», можна виокремити три типові періоди (види обставин пізнавальної діяльності), які можна тлумачити як значущі, тобто такі, які можуть стати підставою для узагальнення. Такими періодами щодо питання про вічність світу можуть бути: 1) період міфологічних пояснень походження світу, сформованих через уподібнення до спостережуваних процесів виникнення в природі чи творення предметів у межах людської перетворювальної діяльності; 2) філософські пояснення, створені в умовах помірного контролю над світоглядом із боку суспільних інституцій, які взяли на себе функції контролю управління змістом світогляду (до таких можна віднести релігійні об'єднання, політичні партії та ін.), – доба античної філософії; 3) пояснення, створені в умовах жорсткого контролю над світоглядом із боку суспільних інституцій, які взяли на себе функції контролю управління змістом світогляду (прикладом може бути доба середньовіччя або країни соціалізму).

Література

1. Дронь С. Категорія часу у філософських концепціях античності / С. Дронь // Науково-практичний журнал: Актуальні проблеми філософії та соціології. – Вип. 11. – Одеса, 2016. – С. 38–41.
2. Зарубицький К. «Спогади про майбутнє», або вічність як єдність часу / К. Зарубицький // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії. – 2014. – Вип. 203 (1). – С. 27–35.
3. Германюк О. Теорія креаціонізму: основні ідеї та проблеми впровадження в Україні / О. Германюк. – Цифровий архів Острозької академії. – Острог, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/1410/>.
4. Віда О. Світоглядне спрямування змісту природознавчої освіти в педагогічному вищому навчальному закладі на основі існуючих біологічних концепцій / О. Віда // Збірник наукових праць УДПУ: Психолого педагогічні проблеми сільської школи. – Вип. 8. – Умань, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_l_silsk_shkolu/visnyk_1.pdf.
5. Стадник М. Зміни у взаємовідносинах християнства і науки: релігієзнавчий аспект / М. Стадник // Вісник Дер-

жавної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – № 4. – К.: Міленіум, 2007. – 174 с.

6. Кади́кало А. Наука і релігія у світоглядному контексті космології / А. Кади́кало // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – № 578. – Львів: Вид во Нау «ЛП», 2007. – С. 69–74.

7. Климишин І. Вчені знаходять бога / І. Климишин. – Івано Франківськ: Нова Зоря, 2010. – 236 с.

8. Flying Spaghetti Monster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Flying_Spaghetti_Monster.

Анотація

Хамар У. В. Періодизація розвитку знань про вічність буття. – Стаття.

У статті досліджено історію розвитку дискусії щодо вічності світу. Унаслідок дослідження обґрунтовано, що як значущі (тобто такі, які можуть стати підставою для узагальнення) можуть бути виокремлені такі періоди щодо згаданої проблеми: 1) міфологічні пояснення походження світу, сформовані шляхом уподібнення до спостережуваних процесів виникнення в природі чи творення предметів у межах людської перетворювальної діяльності; 2) філософські пояснення, створені в умовах помірного контролю над світоглядом із боку суспільних інституцій, які взяли на себе функції контролю управління змістом світогляду (до таких можна віднести релігійні об'єднання, політичні партії та ін.), – доба античної філософії; 3) пояснення, створені в умовах жорсткого контролю над світоглядом із боку суспільних інституцій, які взяли на себе функції контролю управління змістом світогляду (прикладом може бути доба середньовіччя або країни соціалізму).

Ключові слова: вічність світу, креаціонізм, еволюціонізм, періоди пізнання.

Аннотация

Хамар У. В. Периодизация развития знаний о вечности существования. – Статья.

В статье исследована история развития дискуссии относительно вечности мира. В исследовании обосновано, что как значимые (то есть такие, которые могут стать основанием для обобщения) могут быть выделены такие периоды относительно упомянутой проблемы: 1) мифологические объяснения происхождения мира, сформированные путем уподобления к наблюдаемым процессам возникновения в природе или создания предметов в пределах человеческой превращающей деятельности; 2) философские объяснения, создаваемые в условиях умеренного контроля над мировоззрением со стороны общественных институций, которые взяли на себя функции контроля управления содержанием мировоззрения (к таким можно отнести религиозные объединения, политические партии и др.), – время античной философии; 3) объяснения, создаваемые в условиях жесткого контроля над мировоззрением со стороны общественных институций, которые взяли на себя функции контроля управления содержанием мировоззрения (примером может быть время средневековья или страны социализма).

Ключевые слова: вечность мира, креационизм, эволюционизм, периоды познания.

Summary

Khamar U. V. Periodization of the development of knowledge of the eternity of being. – Article.

This article explores the history of the debate about the eternity of the world. As a result of the research we can single out the following meaningful, namely those that could provide a basis for generalization periods of the discussed problem: 1) mythological explanations of the origin of the world, formed by the processes of assimilation to the observed occurrences in nature or creation of objects within the human transformational activities; 2) philosophical explanations, created under moderate control over the outlook of the public institutions, which served as controls for the management of the outlook content (such include religious groups, political parties and others) – the age of ancient philosophy; 3) explanations, created under tight control over ideology by social institutions, which served as controls for the management of the outlook content (as an example we can consider the era of Middle Ages or socialist countries).

Key words: eternity of the world, creationism, evolutionism, periods of cognition.